

דין עציץ שאינו נקוב במצוות התלויות בארץ

במשנה פסחים דף ל"ה אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח וכו' אבל לא בטבל, ובגמרא שם ע"ב פשיטא לא צריכא בטבל טבול מדרבנן שזרעו בעציץ שאינו נקוב, וכן בברכות דף מ"ז על המשנה דאכל טבל אין מזמנין עליו נאמר ג"כ אותו הדבר, וקשה לי הרי עיקר החידוש, לפי תירוץ הגמרא, הוא להשמיע דין המשנה אפילו בטבל דרבנן, ולמה לה להגמרא להרחיק ולאוקים את המשנה דאיסור טבל מדרבנן, באותה האוקימתא של הדין דזרע בעציץ שאינו נקוב, הרי ישנו להדין דאיסור טבל דרבנן באופנים כה יותר שכיחים. הרי לפי שיטת הרמב"ם כל עיקרו של חיוב תרומה ומעשר בזמן הזה וזה כולל אפילו ימי עזרא הוא רק מדרבנן ובכך כל איסור טבל, לבד בזמן בית ראשון ולעתיד לבוא, הוא רק מדרבנן. ולאותן השיטות שגם בזמן הזה הוא מדאורייתא הרי ישנן מקומות הסמוכות לארץ ישראל שבהן הוא רק מדרבנן. ואם נפשך לומר שהגמרא לא ניחא לה לאוקים את המשנה בטבל חוץ לארץ, משום ההלכה שבטבל חו"ל אוכל והולך ואח"כ מפריש, וכדאיתא בכורות דכ"ז, וא"כ הרי אינו עובר על שום איסור, כשאוכלו טבל, משא"כ כשזרע בעציץ שאינו נקוב שאף שאינו אלא מדרבנן, אבל אין עליו שם חו"ל, ופטורו מן התורה אינו משום חו"ל וכשנבאר לקמן, ולכן אין בו ההלכה דאוכל והולך ואח"כ מפריש. זה אינו, ראשית, אפילו בטבל חו"ל שאוכל והולך ואח"כ מפריש עדיין יכלה הגמרא לאוקים את המשנה באופן שלא ישאר לו מאותו הטבל אחר שיאכל מצתו שאז באכילת המצה עובר על איסור טבל דחו"ל, וכזה מצינו בהמאירי על הסוגיא בפסחים שכתב בזה"ל: וגדולי המפרשים הוסיפו בה שהיה טבול לחלה אף בזמן הזה (כוונתו שבה הדין דאוכל והולך ואח"כ מפריש) כגון שלא נשאר לו מאותו פת להפריש ממנו אחר מצתו ע"ש (ועיין בתוספות בכורות דכ"ז ע"א ד"ה אוכל והולך ואח"כ מפריש). והשנית, הרי הגמרא שפיר יכלה לאוקים את המשנה בסוריא, ושם נראה שלא יהיה הדין דאוכל והולך ואח"כ מפריש, ואף שחיובה בתרו"מ אינה אלא מדרבנן, ומשום שסוריא עשאוה לזה כארץ ישראל וחייבה כדין פירות א"י (וראה חידושי רבנו חיים הלוי הל' תרומות פ"א הכ"ב המאמר הראשון שג"כ משמע כזה). ובגיטין דמ"ז, הגמרא מתרצת לרבה דסבר אין קנין לעובד כוכבים להפקיע מידי מעשר, את

הברייתא שם דמשמע דיש קנין, דאיירי בסוריא, וקסבר כיבוש יחיד לא שמיה כיבוש שמעשר דידה דרבנן, ובדרבנן יש קנין לעו"כ להפקיע, וכן הגמרא יכלה לתרץ את המשנה דאכל טבל דאיירי בסוריא, ולמ"ד דכיבוש יחיד לא שמיה כיבוש, אשר כן היא ההלכה, איסור טבל שלה הוא רק מדרבנן.

בסיכום, הדבר מתמיה, למה להו להסוגיות, בברכות ובפסחים, שמתרצות ששתי המשניות איירי בטבל דרבנן, לאוקים שאיסור זה נמצא כשזרעו בעציץ שאינו נקוב, אשר היא, לכל הפחות, מציאות נדירה, בעוד שישנן אופנים יותר שכיחים לטבל דרבנן, וביחוד לפי שיטת הרמב"ם. וברמב"ם הל' ברכות פ"א הי"ט העתיק את המשנה דברכות מבלי להזכיר אופן הפרטי, דזרע בעציץ שאינו נקוב, רק בדרך כללית טבל דרבנן בכתבו: הרי שאכל טבל של דבריהם, וכנראה שסובר שמה שהגמרא תרצה בשתי הסוגיות, מציאות פרטית, שזרעו בעציץ שאינו נקוב, הוא לאו בדוקא, אבל הרי הגמרא כן נחתה לפרט אופן בשתיהן, והרי דבר הוא.

ונראה לי לומר שיש כאן חידוש דין בעצם הלכה זאת, דזרעו בעציץ שאינו נקוב פטור מתרומה ומעשר מן התורה, וכן שיוצא בו ידי חובת מצה, ושחייב בברכת המזון. ונתבונן קודם בפטורו מתו"מ, דהנה ודאי דזרעו בעציץ שאינו נקוב, הכוונה בכל אופן, ואפילו העפר בהעציץ הוא עפר ארץ ישראל, דאל"ה היתה הגמרא מזייקת לומר שפטור רק אם העפר הוא עפר חו"ל, ומ"מ פטור מן התורה מכיוון שאין להעציץ חיבור עם הארץ והעפר כלשעצמו אינו נחשב לשום חלק מן האדמה מאחר שהוא תלוש ממנה. וראיתי בשם הגר"ח מבריסק זצ"ל (הגר"ח החדש ח"ג ה') שהקשה: עציץ נקוב דחשיב כמחובר, בודאי דהחיבור הוא על הגידולים, אבל העפר שבעציץ לא חשיב כמחובר, וממילא דאין להעפר קדושת הארץ, ויהא דין הגידולין כמו שגדלו בארץ ובחוץ לארץ דטבל וחולין מעורבין, וצ"ע. וכנראה שהוא סובר דעפר חו"ל בהעציץ נחשב כחלק מאדמת חו"ל וממילא יש על הגידולים דין גידולי חו"ל, ושפיר הקשה דבעציץ נקוב יהיה הדין דטבל וחולין מעורבין, היינו עפר דחו"ל וחיבורו דהעציץ לא"י, אבל אם כן הדבר, אז בעציץ שאינו נקוב, אם העפר הוא משל א"י היה צריך להיות על הגידולים דין דגידולי א"י והיה צריך להיות חייב מן התורה, וזה לא נראה וכמו שכתבתי. וכמו שלפי דבריו בעציץ נקוב הכוונה אפילו אם העפר הוא עפר חו"ל, כן בעציץ שאינו נקוב הכוונה אפילו אם העפר הוא עפר א"י. אם לא שנאמר, שכוונתו שהעפר שבהעציץ מכיוון שאין לו חיבור עם האדמה, אז אפילו אם העפר הוא עפר א"י יש לו דין של חו"ל, אבל גם זה

לא נראה וכמשכ"ת. אלא ודאי דעפר הארץ לכשלעצמו מבלי חיבור להארץ אינו נחשב לכלום ועפר בכלי הוא הוא, כמו חלק מהכלי, והשאלה היא רק על הגידולים אם הם מחוברים לקרקע הארץ או לא, היינו אם העציץ הוא נקוב או לא. שוב מצאתי כדברי, בנוגע העפר דהעציץ, במשנה למלך על הרמב"ם הל' ביכורים פ"ב ה"ט שכתב בא"ד שם בזה"ל: דלא מצינו שיהיה חילוק בין עפר ח"ל לעפר הארץ, ועפר ח"ל שבא לארץ דינו כארץ ועפר הארץ שבא לח"ל דינו כח"ל וזה פשוט אין צורך להביא ראיה לזה ואם תעיין היטב בפ"ק דגיטין תמצא שהדבר מוכרח כמו שכתבנו, ומאי דנקט במתניתין (עפר חו"ל הבא בספינה לארץ חייב במעשר ובשביעית) עפר ח"ל, הוא לאשמעינן דאם היא גוששת דינה כארץ, אף שינק מעפר ח"ל אבל לעולם שאם אינה גוששת אף שהיא מעפר הארץ אין דינה כמחובר אלא דינו הוא כדין עציץ שאינו נקוב וכו' ע"ש. [ועיין במלאכת שלמה על המשנה דחלה פ"ב מ"ב שכתב: ואין להקשות אי בנקוב מיירי הכא, מאי קמ"ל מתני', הא תני לן בכמה משניות דעציץ נקוב הוי כארץ, בספ"ה דדמאי ובספ"ז דכלאים ובכמה דוכתי, די"ל דקמ"ל הכא אפי' זרע בעפר חו"ל ויונק מעפר חו"ל הואיל שהוא בארץ חשוב כארץ, דומיא דמתני' לעיל פירות חו"ל שנכנסו וכו' ע"ש. ומשמע דלא ס"ל כהמ"ל וכדברינו, דעפר העציץ לכשלעצמו לא נחשב לכלום, כי הרי מטעים את זה מצד הדין דפירות חו"ל שנכנסו לארץ.]

ובעיקר הדין דזרעו בעציץ שאינו נקוב פטור מה"ת, באמת יש להבין, כי אף שאינו נחשב כארץ ישראל, מפני שאינו מחובר להקרקע, אבל הרי גם חו"ל אינו כי סוף סוף אינו גדל בקרקע דחו"ל. ובמנחות דס"ט ע"ב איתא בעי ר' זירא חיטין שירדו בעבים מהו וכו' לשתי הלחם מאי ממושבותיכם אמר רחמנא לאפוקי דחוצה לארץ דלא, אבל דעבים שפיר דמי, או דלמא ממושבותיכם דוקא ואפילו דעבים נמי לא. ובתוספות ד"ה חיטין, פירש בקונטרס ששתו באוקיינוס ובלעו ספינה מלאה חיטין וקשה לר"ת דאי מחוצה לארץ וכי הותרו לשתי הלחם בשביל שהיו בעבים, מ"מ ממושבותיכם בעינן וליכא, ואי מארץ ישראל וכי נאסרין הן על ידי כך, אלא נראה לי דעל ידי נס ירדו בעבים וכו' ע"ש. היינו שהחיטין גדלו, לא בארץ ישראל ולא בחוץ לארץ, ונשארה הגמרא בבעיא, אם נחשבים למושבותיכם או לא, וכן פסק הרמב"ם בהל' תמידין ומוספין פ"ח ה"ג: חיטים שירדו בעבים יש בהם ספק אם אני קורא בהם ממושבותיכם או אינם ממושבותיכם לפיכך לא יביא ואם הביא כשר ע"ש [ולא נחית לפרש מה הם חיטים שירדו בעבים]. והנה זרעים שגדלו בעציץ שאינו נקוב, אינם גרועים מחיטים שירדו ע"י נס בעבים, ומדוע פשיטא להו להסוגיות בברכות ובפסחים דודאי פטור מן התורה

[ובהגהות רש"ש שנו בפסחים רמו לזאת הגמרא]. והנראה לומר דהפטור בעציץ שאינו נקוב, אינו משום חו"ל, ומצד הדין דמצוות התלויות בארץ דבתרומה ומעשר, אלא שלמדין כאן דין חדש דהחיוב דתו"מ חל רק על גידולי ארץ, היינו דברים הגדלים מקרקע, אבל אינו חל על דברים הגדלים מכלים או מאיזה דבר תלוש. וודאי שחיטים שירדו בעבים ע"י נס יהיו פטורים מתו"מ, והבעיא שם בגמרא מנחות, הוא רק בנוגע לשתי הלחם, ומשום שדינם אינו תלוי בארץ, אלא במושבותיכם שאפשר שבא רק להפקיע חו"ל.

ולמדתי דבר זה מתורתו של רבינו יונה שפירש בגמרא דברכות שם את הטעם דעציץ שאינו נקוב פטור בזה"ל: דמן התורה אינו חייב אלא דומיא דהיוצא השדה ע"ש, היינו שאין כאן גידולי שדה הנאמר במעשר, מכיון שאינם מחוברים לקרקע, והעפר שבעציץ התלוש אינו נחשב כחלק מן האדמה. ורבינו חננאל בגמרא דפסחים שם כתב בזה"ל: ואינה תרומת הארץ אלא תבואה זרועה בכלי מדאורי' פטור ע"ש. ובפירוש המשניות להרמב"ם על המשנה שם בברכות כתב כזה ביתר ברירות בזה"ל: וטבל מדרבנן, הוא הדבר הצומח בכלים מלאים עפר, שלא יתחייבו אלו המתנות שזכרנו מן התורה, אלא לדבר שהוא צומח מן הארץ, אבל מה שיצמח בכלים הוא מתחייב במתנות מדרבנן ע"ש. והן הן הדברים שאמרנו, כי חיוב תרומה ומעשר מן התורה, אינו חל כי אם על גידולים מן הקרקע, ולא על גידולים מכלים [או חיטים שירדו בעבים ע"י נס]. ויסוד לדבריהם אלו, דעציץ שאינו נקוב אינו נחשב כלל, לגידל מן הארץ, הוא במשנה דדמאי פ"ה מ"י, עציץ נקוב הרי זה כארץ וכו', ומשמע דאינו נקוב אינו נחשב לארץ כלל וכלל [ובתרומות פ"א מ"ה ולא מפירות הארץ על פירות חו"ל, כתב בפירוש המשניות להרמב"ם שם בזה"ל: הטעם בזה אמרו וכל מעשר הארץ מזרע הארץ ע"ש, ובכסף משנה על הרמב"ם הל' תרומות פ"ה הי"ב, כתב דבספרי יליף מפסוק זה, ובאמת דין חו"ל שפטור מתו"מ, לא צריך לפסוק זה, כי הרי למדין הדין דתו"מ הם תלויות בארץ מכי תבואו אל הארץ, וביחוד לפי שיטת הרמב"ם בהל' תרומות פ"א הכ"ו שצריכים מן התורה לביאת כולכם, וגם כל עיקר הדין דאין תורמין מפירות הארץ על פירות חוצה לארץ והפכו, הנשנה שם במשנה, הוא מיותר, כי הוא בכלל הדין דאין תורמין מן החיוב על הפטור, ועיין בפירוש משנה ראשונה שם, ואכמ"ל].

והנה למדין מגמרא דפסחים הנ"ל דאף אם כשזרעו בעציץ שאינו נקוב פטור מתו"מ מה"ת, מ"מ יוצא בו ידי חובת מצה, וכדאיתא במשנה שם, דאכל טבל כזה לא יצא, משמע אבל אם תיקן את הטבל והפריש תו"מ,

שפיר יוצא, ומשום דשפיר נחשב לחמשת המינים, והוי דגן המחמיץ, וגם שם לחם חל עליו, להיות לחם לגבי מצת חובה. וגם ממשנה דברכות הנ"ל, לפי הגמרא שם, משמע דמברכין עליו ברכת המזון, וכדאיתא במשנה שם דאכל טבל אין מזמנין עליו, אבל שפיר מברכים בהמ"ז לפי שיטת הראב"ד [עיינ רמב"ם הל' ברכות פ"א הי"ט], ואפילו לשיטת הרמב"ם שאין מברכין עליו בהמ"ז ג"כ, אבל זהו רק בטבלו, אבל כשתקנו שפיר מזמנין ומברכין עליו, ומשום הטעם הנ"ל, דשפיר יש עליו שם לחם אף שאין גידולו מן הארץ, ורק לגבי תו"מ צריכים לגידולי ארץ אבל במצה ובבהמ"ז אין צריכין לזה כלל. והנה בחיי אדם כלל נ"א ס"ק י"ז כתב בזה"ל: אחד מה' מיני דגן שגדל בעציץ שאינו נקוב ועשה ממנו פת, אינו מברך עליו המוציא למה"א, דאינו נקרא ארץ (כדאיתא בירושלמי כלאים ספ"ז) אלא מברך במ"מ, ומ"מ מברך עליו ברהמ"ז (כדאיתא בברכות פ"ג שאכלו, באכל טבל דמוקי דנזרע בעציץ שאינו נקוב וכו') ע"ש. והנה מה שמביא את הירושלמי דכלאים כדבר מוכרע, אף כי נשאר בבעיא שם, וכדנשנה שם חני עציץ שאינו נקוב מעשרותיו מהלכה וכו' רבי יוסי בעי מהו לומר על פיתו המוציא לחם מן הארץ ע"ש, מ"מ מצד ספק ברכות להקל יהיה פטור מן המוציא. ויש להבין מהו ההבדל בין המוציא לברהמ"ז, אבל הדבר פשוט, דלכאורה יש לעיין הרי כל עיקרה דברכת המוציא היא מדרבנן ומדרבנן הרי עציץ שאינו נקוב דינו כנקוב ומדוע לא יברך המוציא, אלא הביאור הוא, כמו שפירש הפני משה שם, דבעי אם לענין ברכה נמי כארץ מחשבי לה, והטעם שבברכה אפשר שלא מחשבי לה רבנן כארץ, הוא משום שסוף סוף אינו כארץ, והרי הוא אומר מן הארץ, ואינו מתאים לנוסח הברכה, כי רק על הבא מן הארץ ממש תקנו רבנן ברכת המוציא. ולהלכה מצד ספק ברכות להקל יהיה פטור מברכת המוציא, אבל ברכת המזון שדינה שייך ללחם, שפיר גם זרע דעציץ שאינו נקוב נקרא לחם וכנ"ל [ועיינ במפרשי הירושלמי שם וביחוד בגליון הש"ס וציון ירושלים שדבריו בתחלתם שם קשים].

והנה דין זה דפטור מתו"מ, כל דבר הגדל בכלי ואינו גדל מן הארץ, אף דאינו מצד דין דחוץ לארץ, מ"מ, כמו פטור דחו"ל, הוא דין מיוחד בחיובי הפרשה ונתינה לכהן כמו תרומה, מעשה וחלה. ולכן אפילו אם נאמר שגידולי עציץ שאינו נקוב יהיה פטור גם מחלה [עיינ הגהות רש"ש בפסחים שם], ומשום דכתיב בה מלחם הארץ, מ"מ לא שייך ע"ז הגז"ש דלחם לחם שנילף מצה מחלה לפוסלה מלצאת בה, וכדאיתא בגמרא פסחים דל"ח ע"א לגבי מעשר שני שאין יוצא בה ידי חובת מצה למ"ד מעשר שני ממון גבוה ומשום דילפינן מחלה שפטור במע"ש. והביאור הוא פשוט דכמו שתבואת חו"ל פטור מחלה, ומ"מ יוצא בה ידי חובת מצה ומשום דפטור חו"ל הוא

דין מיוחד במצוות השייכות לכהן כתו"מ וחלה, כן גם דין גידולי ארץ ופטור גידולי כלים, הוא דין מיוחד כתרומה, מעשר וחלה, ולא שייך גז"ש דלחם לחם בזה, כי אין זה שייך לדין לחם כלל, ואדרבא גם גידולי כלים דין לחם עליהם וכמו שכתבתי [ובזה מתורצת קושיית השפת אמת בסוגית הגמרא בפסחים שם].

